

POLITIČKA PARTICIPACIJA ŽENA: STEPEN, OBLICI I PREPREKE

Zlatiborka Popov-Momčinović

Uvod

Politička participacija je složen fenomen o kojem postoje brojne teorijske rasprave i empirijska istraživanja i koja se kontinuirano sprovode decenijama unazad i u različitim društveno-političkim kontekstima. Jedan od najvećih politikoloških autoriteta koji se bavio demokratijom i procesima demokratizacije Semjuel Hantington naveo je da je za demokratsku konsolidaciju ključna mirna smena vlasti i redovno održavanje fer i demokratskih izbora (Hantington, 2003: 23). Da bi se ovaj formalni, proceduralni deo ispunio potrebnim sadržajem, ključan element je i politička participacija građana i građanki, kojom se legitimizira sam demokratski proces. S obzirom na to da je za funkcionisanje demokratije kao modela donošenja odluka neophodna vera u njenu poželjnost (Dal, 1997), učešće u političkim procesima je lakmus test kojim se potvrđuje da je demokratija ustanovljena, kao i eventualna rezonanzivnost političkih elita na društvene potrebe koje se artikulišu kroz političku participaciju. Politička participacija je stoga eliksir života za samu demokratiju (Deth, 2014: 350).

S druge strane, činjenica da su žene naknadno uključene u politiku postavlja brojna pitanja koliko je sam koncept političke participacije heteronormativan. Naime, individua koja se često stavlja na pijedestal liberalizma i liberalne demokratije zapravo je označavala belog muškarca srednje klase (Hughes, Paxton, 2019: 35) koji ima dovoljno kapaciteta za puno učešće u politici te predstavlja participanta u idealtipskom smislu reči. Stoga je politička participacija žena još složeniji pojam, s obzirom na to da se postavlja pitanje da li, kako, na koji način i u ime kojih političkih ciljeva žene učestvuju u političkom životu, kroz šta se ukrštaju problemi homogenizacije ženskog političkog iskustva s jedne strane, i njihove diverzifikacije s druge. Pri tome se ovi drugi mogu podvesti pod homogenizirajuće pojmove “muškog” i “ženskog” političkog pristupa u smislu Veberovih idealnih tipova

(Ždralović, 2020: 263), koji ne poništavaju specifičnosti koje uzmiču ovom grupisanju. Druge determinante i demografske kategorije kao što su životna dob, klasni položaj, etnička i rasna pripadnost, stepen religioznosti, bračni i porodični status su takođe od velikog značaja i nude dodatne uvide u stepen i oblike političke participacije žena, i posebno njihovih ograničenja. S druge strane, žene su sa modernizacijom bile isključene iz političke i za njih je bila rezervisana tzv. privatna sfera kao sfera lažne ugodnosti koja se ne propitkuje i ne politizuje nasuprot javnoj sferi kao sferi odgovornosti. Njihovo naknadno uključivanje u *polis*, čak i pod uslovom da je nastalo kao rezultanta borbi ženskog (i feminističkog) pokreta, na specifičan način utiče na njihovu političku subjektivizaciju i na mogućnosti kreiranja ženske politike ili pak orodnjavanje muške i rezponzivnost na specifičnost njihovih potreba (Karapetrović, 2019: 15; Popov-Momčinović, 2013: 52). Nedoumice vezano za političku participaciju žena se uvećavaju sa novim oblicima političke participacije, koja je zapravo jedan šarolik i ekstenzivan pojam, i promene u oblicima i stilovima političke participacije postaju možda još značajnije od samog stepena učešća, s obzirom na to da gotovo svaki oblik ponašanja može imati političku intonaciju ili učinak (Deth, 2014: 351).

U ovom radu ćemo se pozabaviti ključnim pokazateljima i problemima političke participacije žena na osnovu analizirane literature, pri čemu su uzeti u obzir različiti društveni konteksti i oblici njihovog političkog učešća, počev od onih konvencionalnih, od kojih je najznačajniji izlazak na izbore i učešće u aktivnostima koje su povezane sa izborima. Analizom tzv. nekonvencionalnih oblika i recentnih izazova koji su povezani sa promenama u oblicima političke participacije i redefinisanjem rodnih uloga, pokušaćemo da ukažemo i na neke od problema samog koncepta političke participacije kada se ukrste sa polom, odnosno rodnom. Naime, dihotomije kao što su aktivnost – pasivnost, potom konvencionalno – nekonvencionalno, individualno – kolektivno, privatno – javno se smatraju reduktivnim (Kaim, 2021: 64) posebno kad se ukrste sa dihotomijom muško – žensko, odnosno pol – rod (Coffé, Bolzendahl, 2010: 319). Iako cilj ovog rada nije da ukaže na sve navedene nedoumice povezane sa konceptom političke participacije, potrebno je bar skrenuti pažnju na sledeće probleme:

1. Dominacija bihevioralnog pristupa u istraživanjima koji postaje posebno popularan u zapadnim demokratijama i povezan sa različitim sondažama javnog mnjenja. Statističkim merenjima su posebno obuhvaćeni formalni aspekti učešća, kao što su učešće u tradicionalnim političkim aktivnostima, čime se zapostavljaju tzv. neformalni modeli putem kojih žene i druge marginalne grupe učestvuju u društvenom i političkom životu (Stolle et al., 2005: 250).

2. Teleološke teze o participaciji kao sastavnom elementu liberalne demokracije, čime se teži potvrditi da je liberalna demokratija jedina poželjna “igra u gradu”. U tzv. nekonsolidovanim demokratijama se tako slaba demokratska performansa na pojednostavljen način povezuje sa nedovoljnim političkim učešćem stanovništva.

3. (Neo)liberalni koncept osnaživanja žena (*empowerment of women*), između ostalog kroz njihovo ravnopravno političko učešće. Pri tome se doduše detektuju različite strukturalne prepreke, npr. kroz sintagmu socio-ekonomске i kulturne barijere, koje se nastoje rešiti mehanizmima kao što su urodnjavanje (*gender mainstreaming*) i koje postaju često same sebi cilj, iako deklarativno teže prevladavanju ženske podređenosti. Paradoksalno, jezik osnaživanja i univerzalno prihvaćene i suštinski dekontekstualizovane prakse *gender mainstreaminga* oduzimaju moć onima koji se navodno teže osnažiti (Eerdevisjk, Davids, 2013: 6).

Konvencionalni oblici političke participacije žena: “Ima izaći”

Politička participacija se najviše analizirala s aspekta tzv. izlaska na izbore, što predstavlja, kako navode dva politikološka autoriteta, Gabriel Almond i Sidni Verba, oblik participacije koji zahteva najmanje vlastite inicijative, jer potrebno je “samo izaći”. U periodu kada su oni obavili svoje pionirsko istraživanje, utvrši put razvoju koncepta političke kulture, žene su u manjoj meri učestvovalе u politici od muškaraca i u većoj meri su pripadale tzv. parohijalnom, tj. otuđenom tipu političke kulture. Žene su po njihovom navodu nešto češće apatične, parohijalne, konzervativne te osetljive na lične, emotivne i estetske aspekte političkog života (Almond, Verba, 2000: 290). Istraživanja koja su obavljena nešto kasnije su pak pokazala da je tzv. pasivnost ili tačnije veća pasivnost žena svojevrsan stereotip koji je nastavio da funkcioniše iako nije bio jasno potkrepljen empirijskim istraživanjima (Welch, 1977: 711). Naime, empirijski podaci o oko 10% manjoj izlaznosti žena na izborima u Sjedinjenim Američkim Državama nisu uvek bili potkrepljeni statističkom značajnošću, posebno kada se uzmu neke varijable kao što je stepen obrazovanja i visina prihoda, a koji najviše i utiču na političku participaciju (Welch, 1977: 716). Kod žena je posebno značajan faktor predstavljala zaposlenost, koja povećava svest o vlastitim kapacitetima, a sledstveno i stepen izlaska na izbore (Andersen, 1975: 442). Iako je tačno da žene nakon dobijanja glasa nisu odmah potrčale na birališta, vremenom je došlo do smanjenja ovih razlika u učešću, a neke kategorije žena kao što su obrazovane i žene mlađe životne dobi su u većoj meri izlazile na izbore od korespondentne grupe muš-

karaca (Burell, 2004: 91-92). Težnje stranaka da mobilišu u svojim programskim platformama su se takođe pokazale bitnim (Burell, 2004: 92), te se npr. velika izlaznost žena u vreme Kenedijeve nominacije često površno povezivala sa njegovom harizmom i privlačnošću (Andersen, 1975: 445). Na to da to nije slučaj ukazuje činjenica da je izlaznost žena koje su glasale za republikanskog predsedničkog kandidata Niksona bila četiri puta veća od izlaznosti žena koje su glasale za demokratskog kandidata Kenedija (Anderson, 1975: 445). Empirijski podaci ukazuju na to da je podrška žena koje su dale svoj glas Kenediju bila suštinski povezana sa strategijom njegove kampanje usmerenom ženama i koja se ticala federalnih subvencija za obrazovanje za koje su žene bile veoma zainteresovane (Burell, 2004: 96).

Podaci o učešću žena ne izborima ne važe samo za SAD i za zemlje koje definišemo kao konsolidovane demokratije, gde se u zadnjih nekoliko decenija izlaznost na izbore kada je reč o muškarcima i ženama izjednačila (Fuchs, 2018: 39).^{*} Istraživanja drugde u svetu pokazuju da žene u podjednako meri glasaju na izborima, a u nekim zemljama nešto više nego muškarci, npr. u SAD, Švedskoj, Barbadosu, dok u nekim zemljama nešto manje, npr. u Rumuniji i Indiji (Paxton et al., 2007: 264). U Velikoj Britaniji je još od '90-ih godina prošlog veka zabeleženo da su žene više izlazile od muškaraca na birališta, tako je npr. 1997. izašlo 2 miliona više žena od muškaraca (Hooghe, Stole, 2004: 6). Kada je reč o Bosni i Hercegovini, izlaznost žena je kontinuirano nešto niža od izlaznosti muškaraca, bilo da je reč o opštim ili lokalnim izborima, i prema podacima Centralne izborne komisije, na svakim izborima se beleži izlaznost žena manja od 50% (Duhaček et al., 2019: 13).

U mnogim tradicionalističkim i nedovoljno razvijenim društvima uočeno je da žene na izborima u manjoj meri iskazuju svoja individualna politička mišljenja i prosuđivanja (Begum, 2015: 481), a što je u Bosni i Hercegovini posebno detektovano u ruralnim područjima (Popov-Momčinović, 2020: 54). Istraživanja potvrđuju da je svest o značaju rodne ravnopravnosti važna determinanta visoke političke participacije žena i njihovog vlastitog prosuđivanja. Žene koje imaju svest o različitim oblicima rodne diskriminacije u većoj meri i učestvuju u politici, dok kod muškaraca povezanost između svesti o rodnoj neravnopravnosti i političkoj participaciji nije uočena (Albanesi et al., 2012: 362; Cassese, Holman, 2016: 533). Najznačajniji generatori širih promena predstavljaju međunarodni instrumenti za rodnu ravnopravnost koji su posebno ojačani i izgrađeni u poslednje tri decenije i inkorporirani u legislativu

^{*} Gesine Fuchs tako navodi da je najveća razlika u Nemačkoj bila zabeležena 1957, kada je izlaznost žena na izbore u odnosu na muškarce bila manja za 3,3% (Fuchs, 2018: 39).

gotovo svih zemalja na svetu (Jakešević, Luša 2021:4; Zwingel, 2016: 11), kao i razvijeno civilno društvo odnosno značajno prisustvo profilisanih ženskih organizacija civilnog društva (Zwingel, 2016: 42). Zajedno sa promenom generalne svesti u populaciji u smeru postmaterijalističkih-ekspresivnih vrednosti u odnosu na materijalističke, predstavljaju važan okvir koji omogućava da se politička participacija žena ne samo dešava već i promovise, i da vodi do stvarnih i realnih promena u društvu (Mihaljević, 2019: 43).

Uprkos pomenutim pomacima, neki drugi pokazatelji govore u prilog ustrajavanja političkog kao muškog posla. Naime, kada je reč o oblicima participacije koji zahtevaju veći angažman i preuzimanje inicijative, kao što je posećivanje političkih sastanaka, rad u političkim kampanjama, pokušaj uticanja na glasove potencijalnih birača, utvrđena je diskrepancija između političke participacije muškaraca i žena (Andersen, 1975: 439). Ona se potvrđuje i u recentnim istraživanjima, koja pokazuju da muškarci intenzivnije učestvuju u drugim, konvencionalnim oblicima političke participacije koji su povezani sa glasanjem (Burns et al., 2001: 2; Hooghe, Stolle, 2004: 2). Naime, održavanje dugih političkih sastanaka, noću i sl. u periodu predizbornih kampanja utiče na smanjenje mogućnosti za učešće žena usled kućnih i porodičnih obaveza (Begum, 2015: 482). Iz tih i drugih razloga, koji se često podvode pod pojam drugačije socijalizacije muškaraca i žena, kao i drugih strukturalnih prepreka koje im se nameću, žene se smatraju podjednako zainteresovanim za politiku, ali imaju više sumnje u mogućnosti i efikasnost vlastitog učešća (Begum, 2015: 484). Jedan od ključnih resursa koji nedostaje ženama je vreme i širom sveta postoji velika diskrepancija kada je reč o tzv. slobodnom vremenu koje je na raspolaganju ženama u odnosu na muškarce (Paxton et al., 2007: 267). Udate žene koje imaju decu iz tih razloga manje učestvuju u politici, a neudate žene sa decom najmanje (Burns et al., 2001: 97). Podaci iz Bosne i Hercegovine ukazuju na to da su u politički život kroz političke stranke uključeni obrazovanije i žene mlađe životne dobi, što takođe ukazuje na to da nakon udaje i zasnivanja porodice kod žena opada interes, odnosno vreme koje im je na raspolaganju za ove oblike političkog učešća. Takođe, to je povezano sa brojnim preprekama sa kojima se žene susreću u javnoj sferi i životu uopšte, što pokušavaju da premoste kroz stranačku patronažu (Babović et al., 2012: 32). Upravo zbog brojnih barijera sa kojima se žene susreću tokom života, podsticajno porodično okruženje za buduće političko učešće ima veći značaj za devojčice nego za dečake (Albanesi et al., 2012: 362).

S druge strane, istraživanja obavljena u zemljama konsolidovane demokratije pokazuju da se žene češće aktivno uključuju u političke

kampanje kandidatkinja nego kandidata (Hooghe, Stole, 2004: 11) i da su više zainteresovane za one kampanje u kojima se adresiraju pitanja koja se tiču obrazovanja, dečje zaštite, abortusa, a imaju drugačije poglede i na teme koje se tiču siromaštva, sigurnosti, korištenja oružja (Hooghe, Stole, 2004: 6). Istraživanje sprovedeno tokom lokalnih izbora 2016. u Bosni i Hercegovini je pokazalo da je 57,6% žena dalo glas ženama na kandidatskim listama, a žene sa visokom obrazovanjem su imale veću sklonost da glasaju za kandidatkinje (Miftari et al., 2021: 37).

Kod žena kod kojih je zabeležen visok nivo znanja o političkim procesima, a što je povezano kako sa formalnim obrazovanjem tako i sa neformalnim učenjem u različitim organizacijama i asocijacijama, uočava se da one u jednakoj meri kao i muškarci učestvuju na političkim sastancima i događajima te da slobodno izražavaju svoja politička stajališta (Albanesi et al., 2012: 362). U Bosni i Hercegovini je potvrđen uticaj obrazovanja na političku apstinenciju žena, s tim da gotovo polovinu apstinentica čine žene sa završenom srednjom školom. Apstinentice sa visokim obrazovanjem su nešto više zastupljene od onih sa osnovnim obrazovanjem, ali praktikuju različite oblike apstinencije i najmanje prihvataju fatalističke tvrdnje kao što je: glasala sam, ali više neću glasati (Puhalo, Popov-Momčinović, 2015: 115-116). Pored obrazovanja i bračnog statusa, evidentiran je uticaj religioznosti kada je reč o izlasku na izbore. Odlazak u verske objekte na službu je u pozitivnoj korelaciji sa izlaskom na izbore i drugim oblicima konvencionalne političke participacije (Coffé, Bolzendahl, 2010: 321), s tim da je utvrđen veći uticaj na participaciju muškaraca. Naime, obeležja kao što su religioznost i zaposlenost statistički utiču na veću političku participaciju muškaraca ili žena ukoliko su statistički značajno manje zastupljeni u kategoriji zaposlenih, odnosno religioznih, a žene su religioznije od muškaraca (Coffé, Bolzendahl, 2010: 321). Pri tome treba imati u vidu da oblik religioznosti kao što je odlazak u verske objekte nije u korelaciji sa svešću o važnosti rodne ravnopravnosti (Cassese, Holman, 2016: 535). U Bosni i Hercegovini u istraživanju apstinentica utvrđeni su različiti oblici apstinencije kada je reč o izlasku na izbore kod žena vernica, dok su nereligiozne žene u statistički značajnoj meri više pristajale na tvrdnje koje ukazuju na otuđenost od političkog života (Puhalo, Popov-Momčinović, 2015: 118).

Iz navedenih razloga može se reći da veliki broj faktora utiče na razlike između žena i muškaraca kada je reč o oblicima političke participacije koji su povezani sa izborima. Naime, pored samog učešća i izlaska na izbore, ističe se važnost aktivne promocije jednakih šansi i kreiranje pretpostavki koje omogućavaju učešće žena u politici na ravnopravnim osnovama u političkom životu i u svim

drugim sferama (Kassa, 2015: 6). S obzirom na to da je reč o idealima do kojih se može stići tek na duge staze, prethodno navedeni podaci o gotovo podjednakom izlasku na izbore ne govore u prilog rodnom balansu. Žene ostaju manje zainteresovane i manje informisane kada je reč o politici (Burns et al., 2001: 67), a što je uglavnom povezano sa niskim stupnjem percepcije efektivnosti vlastitog učešća (Ahmad et al., 2019: 115). U nerazvijenim zemljama, npr. na afričkom kontinentu, u kojima dominira ruralna populacija, a velike ekonomske barijere i nejednak pristup resursima još su izraženiji, posebno kad je reč o vlasništvu i obrazovanju, rezultanta je manja politička participacija žena (Kivoi, 2014: 179). Ove barijere sledstveno dovode i do ograničenog pristupa informacijama i zajedno sa kulturalnim faktorima sputavaju političku participaciju žena (Kivoi, 2014: 179). U zemljama koje nisu liberalne demokratije, problemi kao što su politički klijentelizam, političke pretnje i nasilje na izbornim mestima su faktori koji ukazuju na to da nije reč o najelementarnijem obliku političke participacije gde je potrebno "samo izaći". U okolnostima političkog klijentelizma, mobilizacija žena za izlazak na izbore ima i niske pragmatičke ciljeve s obzirom na to da prilikom tzv. kupovine glasova ženski glasovi manje koštaju od muških i da su siromašne žene, neobrazovane i žene sa invaliditetom najčešća meta trgovine glasovima (Blaydes, El Tarouty, 2009: 371).

Politička participacija i reprezentacija žena

Participacija *per se* pak ne znači da će se interesi i problemi žena sledstveno i adresirati u institucijama reprezentativne demokratije, te je neophodno da ona bude informisana i organizovana, orijentisana na povećanje demokratske participacije i dobre uprave (Kivoi, 2014: 177). Ona iziskuje i ravnopravno učešće žena na svim nivoima vlasti i mestima gde se donose odluke, što globalno još uvek nije na zadovoljavajućem nivou. Ravnopravno učešće žena u telima gde se donose odluke se smatra ključnim s obzirom na to da žene predstavljaju polovinu populacije i biračkog tela (Dingler et al., 2019: 306). Brojne prepreke i faktori utiču na to da su žene manje ambiciozne i sebe smatraju manje kvalifikovanim za političku utakmicu (Milazzo, Goldstein, 2019: 35). S tim u vezi, politička participacija žena je usko povezana sa njihovom reprezentacijom, tj. učešćem u samim institucijama gde se donose političke odluke.*

* U pionirskom delu Hane Pitkin (Hanna Pitkin) pravi se razlika između formalne reprezentacije ili predstavljanja, koja se odnosi na pravila i procedure putem kojih se biraju predstavnici/e; deskriptivne (ili opisne), koja se odnosi na kompozitnu sličnost između predstavnika/ce i zastupanog/e; supstancijalne, koja se tiče podudarnosti između postupaka predstavnika/e i interesa zastupanog/e; i simboličke, koja se odnosi na percepcije predstavljenog/e da je pošteno i efikasno zastupan/a (Pitkin, 1972).

Naime, žene danas “zauzimaju” 24,3% mesta u parlamentima širom sveta, dok je u 38 zemalja taj broj manji od 10% (Knelghat-Doost, Sibly, 2020: 400). U nekim zemljama na Bliskom istoku i u severnoj Africi već nekoliko decenija zastupljenost žena u parlamentima ne prelazi 5% (Hughes, Paxton, 2019: 39). Kada je reč o predsedničkim i premijerskim pozicijama, u svetu je svega 6,3% žena na tim pozicijama (Popov-Momčinović, 2019: 155).

Kada je reč o učešću na lokalnim nivou vlasti, najčešće se ističe da je on bliži svakodnevnom životu žena te da je prijemčiviji za njihovu participaciju od nacionalnog nivoa, s obzirom na to da lakše usklađuju svoje porodične i druge obaveze sa političkim angažmanom na lokalnom nego na tzv. višim nivoima (Dauti, Gjermani, 2015: 213). S druge strane, lokalna politika može da bude početna faza za kasnije uključivanje na ostalim nivoima vlasti (Savaş-Yavuzçehre, Ciğeroğlu-Öztepe, 2016: 213). Istraživanja u SAD pokazuju da su žene zainteresovanije za učešće u politici na lokalnom nego na nacionalnom nivou i, kada se uključe u različite oblike delovanja za zajednicu, posvećuju tome više vremena nego muškarci (Burns et al., 2001: 68, 81). Generalno se primećuje da su žene više upoznate sa političkim procesima na lokalnu i veća je verovatnoća da će iza sebe imati lokalne mreže podrške za svoj angažman na ovom nivou vlasti (Dauti, Gjermani, 2015: 213).

Zastupljenost žena na lokalnom nivou vlasti veoma varira od zemlje do zemlje, s tim da su u mnogim zemljama žene uspešnije na ovom nego na nacionalnom nivou vlasti, dok je u nekim zemljama situacija obrnuta (Savaş-Yavuzçehre, Ciğeroğlu-Öztepe, 2016: 217). Varijabilnost je prisutna između zemalja koje imaju kulturološke i druge sličnosti, npr. u Latinskoj Americi je izabrano 15,5% gradonačelnica, s tim da u nekim zemljama nema nijedne gradonačelnice (npr. u Jamajci, Trinidadu i Tobagu), a najviše ih je na Kubi (47%), Nikaragvi (42,5%), a potom sledi Surinam (26,7%), Venecuela (22,3%), Meksiko i Urugvaj, dok ostale države na ovom kontinentu imaju manje od 15% gradonačelnica (United Nations, n. d.). Sa procentom od 19,6% Bosna i Hercegovina se nalazi na samom evropskom dnu kada je reč o zastupljenosti žena na lokalnom nivou (UNECE, n. d.), a po broju izabranih gradonačelnica / načelnica je od zemalja Zapadnog Balkana jedino lošija situacija na Kosovu, gde nema nijedne žene na ovoj poziciji (Tadić et al., 2018: 12). Primećuje se takođe da se u nekim lokalnim zajednicama jedni te isti načelnici/gradonačelnici nalaze na tim pozicijama u nekoliko mandata, a neki duže od dvadeset godina (Izmirić, 2020). To dovodi do povećanja klijentelističkih odnosa između političara i građanstva, kroz različite forme neformalnih odnosa i na štetu transparentnosti i dobre uprave, što je izraženo u svim zemljama Zapadnog Balkana (Bliznakovski et al., 2017: 4).

Istraživanja u svetu pokazuju da veća zastupljenost žena u politici donosi novi kvalitet u smislu brige za socijalna i pitanja kvaliteta života, posebno onih koja se tiču marginalnih grupa. Rezultati se posebno potvrđuju kada je reč o lokalnom nivou vlasti. U Sjedinjenim Američkim Državama, u gradovima na čijem čelu su žene je veće učešće građana i građanki na javnim sastancima koji su inkluzivniji i veća je interakcija različitih grupa iz lokalne zajednice sa gradonačelnicom (pr. Kadribašić et al., 2020: 46). Istraživanje iz Španije ukazuje na to da je u lokalnim zajednicama gde su žene gradonačelnice veća transparentnost i pružanje informacija koje su važne za participaciju građana i građanki (Herrero-Gutiérrez et al., 2021: 7). Komparativna istraživanja ukazuju na to da žene gradonačelnice preusmeravaju značajno veći deo budžetskih sredstava lokalnih zajednica na pitanja obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalne pomoći, zaštite životne sredine u odnosu na gradonačelnike (Funk, Phillips, 2019: 20). U tim zajednicama se takođe više sredstava izdvaja za zaštitu žrtava nasilja u porodici (Funk, Phillips, 2019: 21). Istraživanja u azijskim zemljama pokazuju da žene koriste različite resurse, porodične, profesionalne, kao i neformalne mreže da bi bile izabrane u svojim lokalnim zajednicama i da bi bolje odgovorile na potrebe svog glasačkog tela (Sultan, 2018: 253). Iskustvo u poslovima iz sfere socijalnog rada, pružanje usluga zajednici, saradnja sa nevladinim organizacijama najviše doprinose poverenju u njihov kredibilitet i sposobnost za rešavanje problema drugih (Sultan, 2018: 247). Imajući u vidu da žene više od muškaraca koriste takve resurse da bi bile izabrane, sledstveno ih pretaču i u same odluke nakon eventualnog izbora. Primeri iz ovih zemalja pokazuju i kako žene koriste pozitivne stereotipije npr. o vlastitoj moralnoj superiornosti da bi bile izabrane u svojim lokalnim zajednicama (Choi, 2019: 237).

S druge strane, veza između participacije i reprezentacije kada je o ženama reč nije linearna, posebno kada se uzmu u obzir rezultati komparativnih istraživanja na nacionalnom nivou, koji su utvrdili da veza između demokratije i političke reprezentacije žena takođe nije utvrđena (Beer, 2009: 213). Prva zemlja na svetu koja je dosegla zastupljenost žena od 10% u parlamentu je Sovjetski Savez, 1946. godine (Paxton et al., 2007: 909). Komunistički režimi i populističke diktature u nekim segmentima dovode do poboljšanja položaja žena, s obzirom na to da je u autoritarnim režimima u kojima je to u skladu sa ideologijom lakše uvesti rodno progresivnu legislativu (Beer, 2009: 215), kao što je to (bio) slučaj u marksističko-lenjinističkim režimima (Paxton et al., 2007: 904). No, u nedemokratskim režimima nema slobodnih i fer izbora, pa se žene mogu postaviti na različite pozicije čak i kada nemaju podršku stanovništva (Hughes, Paxton, 2019: 44). Iz tih razloga je u sluča-

jevima nedemokratskih režima nemoguće istraživati odnos između političke participacije i reprezentacije žena, jer u njima žene ostaju politički maloletne i zavisne od dobre volje patrijarha (Beer, 2009: 215).

Kada je reč o evropskim zemljama konsolidovane demokratije, istraživanja pokazuju da u zemljama u kojima žene više izlaze na birališta od muškaraca, izabrani predstavnici/e u značajnoj meri adresiraju pitanja i interese koji se tiču žena (Dingler et al., 2019: 303). Po istom istraživanju, to je važniji faktor od tzv. broja izabranih žena u parlamentima. U nekim komparativnim istraživanjima je utvrđeno da prag od 30% žena u parlamentima ne utiče na veću izlaznost žena na izbore, ali povećava neke druge važne elemente kao što su nivo njihove motivacije za učešće u politici i veći intenzitet angažmana (Marc, Schädel, 2012: 112-113). Ovi podaci ukazuju na složen i dinamičan odnos između političke participacije i reprezentacije žena.

U istraživanjima je utvrđena povezanost između ideološkog spektra političke partije i reprezentacije žena, što je povezano i sa glasanjem žena za određene političke opcije. Naime, žene su ranije češće glasale za konzervativne stranke, a vremenom je, usled promena vrednosnih obrazaca u populaciji, došlo do njihove preorijentacije ka strankama koje pripadaju levom ideološkom spektru (Inglehart, Norris, 2000: 443-444). Ovo predstavlja trend koji je prisutan od osamdesetih godina prošlog veka do danas u zemljama konsolidovane demokratije (Fuchs, 2018: 36), a npr. u SAD je 8% žena manje u odnosu na muškarce glasalo za republikanskog predsedničkog kandidata Ronalda Regana (Campbell, 2016: 589). Iako se često navodi da, kada je reč o ekonomskim pitanjima, usled dominacije tržišnog modela i prilagođavanja stranaka levice centru, pojam ideološkog spektra sve više gubi na značaju, ipak postoje važne razlike između stranaka kada je reč o etičkim pitanjima kao što su npr. abortus, eutanazija i sl. i širi koncept ljudskih sloboda i prava za koju se zalažu stranke levog političkog spektra (Erzeel, Celis, 2016: 577). Takođe, komparativna istraživanja u Evropi pokazuju da zastupnici/e stranaka levice češće u parlamentima potežu pitanja koja su u interesu žena, a u najvećoj meri ukoliko dolaze iz postmaterijalističkih stranaka levice kao što su *Zeleni* (Erzeel, Celis, 2016: 581). Takođe, stranke levice podupiru različite afirmativne akcije kada je reč o većoj političkoj reprezentaciji žena, dok su stranke desnice i centra za postepene promene, i to na principima individualnog postignuća (Erzeel, Celis, 2016: 581). U zemljama u kojima postoje partijske kvote, stranke levice imaju veće kvote za žene u odnosu na konzervativne stranke (Erzeel, Celis, 2016: 580). Komparativno istraživanje u američkim gradovima potvrđuje uticaj ideoloških orijentacija u stanovništvu na broj izabranih žena gradonačelnica i članica gradskog vijeća, koji je

značajno veći u onim sredinama u kojima je stanovništvo podržalo demokratskog predsedničkog kandidata (Smith et al., 2012: 321). U Bosni i Hercegovini, kao i u drugim državama Zapadnog Balkana, u kojima demokratija nije konsolidovana, a stranački sistem je izraženo fragmenistan i ideološki neartikulisan, veza između stranaka levice i političke reprezentacije žena je dosta manje izražena (Popov-Momčinović, 2019: 160; 2020: 53). U Albaniji su npr. žene u potpunosti marginalizovane u dvema glavnim političkim strankama na levlci i desnici, a uočen je trend u zemljama Zapadnog Balkana da konzervativne stranke u većoj meri postavljaju žene na ministarske funkcije kada dođu na vlast od stranaka levice (Rashkova, Zankina, 2017: 384), ali koje na tim pozicijama i ne promovišu rodne politike i pitanja.

Kada se govori generalno o mobilizaciji žena za učešće na izborima, ono može da ima različite ishode, kako pozitivne tako i negativne kada je reč o njihovoj političkoj reprezentaciji. Istraživanja obavljena npr. na Bliskom Istoku ukazuju na različite oblike upotrebe mobilizacije žena za izlazak na izbore i učešće u političkim kampanjama od strane Muslimanskog bratstva. Na taj način se stvara moćan i motivišući politički simbol o važnosti izlaska što većeg broja ljudi na izbore, a ujedno i smanjuje strah od političkog nasilja i eventualne kasnije represije vlasti (Blaydes, El Tarouty, 2009: 365). Utvrđeno je da u periodima naglih društvenih promena dolazi do povećane mobilizacije za izlazak žena na izbore, kao što je bio npr. slučaj u postsocijalističkim zemljama, ali u kojima je potom došlo do naglog smanjenja njihove reprezentacije u politici. Ovo se najčešće tumači kao oblik negativne reakcije na komunistički model emancipacije žena (Paxton et al., 2007: 266), odnosno kao posledica činjenice da žene u periodu socijalizma zapravo i nisu bile na istinskim pozicijama odlučivanja (Hughes, Paxton, 2019: 41) te je reč o kontinuitetu njihove marginalizacije. U Bosni i Hercegovini su tako na "prvim demokratskim izborima" žene zauzele svega 2,92% mesta u Parlamentu Bosne i Hercegovine, a na lokalnom nivou 5% (Popov-Momčinović, 2019: 164). U nekim slučajevima, kao što pokazuju istraživanja u afričkom kontekstu, dolazi do smanjenja zainteresovanosti žena usled razočarenja što nisu ostvarena obećanja o stvaranju pravednijeg društva (Kasomo, 2012: 60). Postoje i drugačiji primeri, s obzirom na to da su se u nekim zemljama tokom i nakon velikih društveno-političkih promena žene mobilisale za ustavna rešenja koja uključuju različite aspekte rodne ravnopravnosti, kao što je npr. slučaj u Južnoafričkoj republici, Zambiji i Ugandi (Ndlovu, Mutale, 2013: 74).

Hjuz i Pakston ističu da treba voditi računa o razlici između demokratije i demokratizacije kao procesa, s obzirom na to da je nakon početnog pada reprezentacije žena u tranzicijskim zemljama došlo do njenog porasta, posebno

usled koordinisanog pritiska ženskog pokreta i međunarodnih mehanizama za rodnu ravnopravnost (Hughes, Paxton, 2019: 45), što je bio slučaj i u Bosni i Hercegovini. U nekim postkonfliktnim društvima dolazi do povećanja njihove zastupljenosti u institucijama i najistaknutiji primer je Ruanda, koja beleži najveći broj izabranih žena u parlamentu u svetu (Kumar, 2017: 86; Hughes, Paxton, 2019: 42). Jedna od premisa prilikom formiranja vlasti u Ruandi je da će ravnopravna uključenost žena poboljšati političku klimu u društvu (Hogg, 2009: 34). Politički aktivna i zastupljena žena u institucijama vlasti je postala važan simbol postgenocidnog društva s ciljem prevladavanja etničkih i drugih podela (Hogg, 2009: 37). Takve premise su na određen način bile prisutne i u Bosni i Hercegovini nakon Dejtona, s obzirom na to da je međunarodna zajednica koja je koordinirala izbore pre usvajanja izbornog zakona sistemski podržala političku participaciju žena na ravnopravnim osnovama s ciljem, između ostalog, prevazilaženja etničkih i drugih podela (Berry, 2017: 840). Ovakav rodni esencijalizam se s druge strane pokazao neproduktivnim i nedovoljno uvezanim sa drugim strukturalnim preprekama i modelima međunarodnog intervencionizma, s obzirom na to da se politike rodne ravnopravnosti odozgo trebaju ugraditi u same lokalne kontekste. No, (neo)liberalni koncept osnaživanja žena kroz podsticanje političke participacije, podršku ženskom preduzetništvu i sl. je doveo do velikog broja slučajeva nasilja u porodici, kao reakcije muškaraca usled nesigurnosti za vlastiti položaj koja je usledila usled ovih praksi (Berry, 2017: 845). Veća uključenost žena u političke procese i kroz druge oblike osnaživanja dovodi do promene rodni uloga i do tzv. krize maskuliniteta, koji često rezultira povećanim nasiljem nad ženama, posebno nad onima koje se teže uključiti u politiku, sferu koju muškarci smatraju svojom rezervisanom zonom (Radičević, 2020: 58).

Povezanost između nasilja u porodici i političke participacije se ogleda i u nekim analizama iz afričkih zemalja gde žene bivaju izložene ovom obliku nasilja kad iskažu težnje da se aktivnije uključe u politički život i da budu izabrane. Kada pređu taj prag i budu uključene u politiku, žene se suočavaju sa zastrašivanjem i drugim oblicima rodno zasnovanog nasilja tokom i nakon izbora, što je posebno problematično u zemljama u kojima mehanizmi za prevenciju i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja nisu efikasni (Ndlovu, Mutale, 2013: 77). Iako je nasilje nad ženama posebno izraženo u zemljama sa slabim institucijama i u kojima su izbori generalno praćeni različitim oblicima nasilja, pokazatelji na globalnoj ravni potvrđuju da je nasilje nad ženama u politici poseban oblik rodno zasnovanog nasilja, koje je iskusio veliki broj politički aktivnih žena širom sveta: njih 82% je iskusilo psihološko nasilje, a

44% pretnje silovanjem, prebijanjem, otmicom dece i sl. (Bouka et al., 2019: 317). U Bosni i Hercegovini je političko nasilje nad političarkama takođe prisutno, uključujući i slučajeve fizičkog nasilja. Često ga čine stranačke kolege, usled straha za vlastite pozicije, i posebno kad kolegince postavljaju pitanja koja se tiču njihove kompetencije ili integriteta (Radičević, 2020: 58).

Nekonvencionalni oblici političke participacije

U feminističkim istraživanjima i analizama se ukazuje na to da, kada je reč o ženama, konvencionalni oblici političke participacije koji su povezani sa izborima predstavljaju samo mali deo prostora u kojem se žene bore za vlastitu emancipaciju (Kaim, 2021: 53). Takođe, naglasak na konvencionalnim oblicima političke participacije može da dovede do dalje alijenacije od političkog učešća, posebno kod onih grupa (kao što je npr. mlada populacija) koje u znatno manjoj meri izlaze na izbore (Kaim, 2021: 53). U istraživanjima se takođe ukazuje na važnost ne samo kolektivnih već i individualnih i latentnih oblika participacije, s obzirom na to da su žene aktivnije u manje vidljivim i strukturiranim oblicima participacije, dok su muškarci više uključeni u kolektivnim oblicima participacije i u individualnim i kolektivnim koji se baziraju na resursima (Coffé, Bolzendahl, 2010: 320).

Nekonvencionalni oblici participacije imaju više oblika i često su povezani sa delovanjem u društvenim pokretima i protestnim aktivnostima. Po nekim klasifikacijama obuhvataju i nelegalne aktivnosti. U svakom slučaju, iako nekonvencionalna participacija nije nužno povezana sa nasiljem, postoji verovatnoća da do njega može da dođe (Pajak-Patkowska et al., 2018: 78). Upravo iz tih razloga, npr. činjenice da muškarci više učestvuju na demonstracijama, ovi pokazatelji su se povezivali sa potencijalnim nasiljem do kojeg može da dođe u ovakvim političkim aktivnostima. Stavovi dečaka i devojčica ukazuju na to da prvi dvostruko više pokazuju sklonost da eventualno učestvuju u aktivnostima kao što su pisanje slogana po zidovima i blokiranje saobraćaja (Hooghe, Stole, 2004: 11). No, kada se nekonvencionalni oblici participacije posmatraju kao kišobran termin, tj. kada se obuhvate različiti oblici koji je čine, i tu je došlo do smanjenja razlika kada je reč o učešću žena i muškarca, odnosno izjednačavanja njihovog učešća (Hooghe, Stole, 2004: 7). To je posebno karakteristično za tzv. legalne oblike nekonvencionalne politike kao što su zakonom dozvoljene demonstracije, potpisivanje peticija i sl. (Pajak-Patkowska et al., 2018: 95). U nekim istraživanjima je utvrđeno da u oblicima nekonvencionalne participacije kao što je potpisivanje peticija ili bojkot proizvoda iz političkih razloga, žene više participiraju nego muškarci

(Albanesi et al., 2012: 362). No, ovi podaci su više karakteristični za zemlje konsolidovane demokratije u kojima su u populaciji prisutne postmaterijalističke vrednosti i gde su generalno u porastu različiti oblici nekonvencionalne participacije, dok su konvencionalni poput glasanja u opadanju (Pajak-Patkowska et al., 2018: 97).

Kada je reč o učešću na demonstracijama, treba takođe napraviti razliku između protesta o kojima je reč. *Million Mom March*, održan u Vašingtonu 2000. s ciljem donošenja zakona koji bi unapredili kontrolu oružja, inicirale su ženske organizacije i u njemu je učestvovalo nekoliko stotina hiljada žena (Burell, 2004: 44). U Bosni i Hercegovini su npr. JMBG protest pokrenule majke novorođenčadi usled nepostizanja konsenzusa u Parlamentarnoj skupštini BiH oko izdavanja jedinstvenog matičnog broja (tzv. *Bebolucija*) (Arnautović, 2013), a tokom pandemije u kontekstu nenabavke vakcina je organizovano nekoliko protesta koje je pokrenula neformalna grupa žena pod nazivom *Ženski marš*. Pažnju svetske javnosti su posebno privukle *Hrabre žene Kruščice*, koje su više od godinu dana svojim telima branile reku i skrenule pažnju šire javnosti na brojne probleme vezano za izgradnju mini hidroelektrana. Borba za reku predstavlja borbu za demokratsko upravljanje resursima koji se eksploatišu i iscrpljuju na račun stanovništva i budućih generacija, uz blagoslov vlasti koja ne radi u interesu zajednice (Midžić, 2020: 74). Male lokalne zajednice i posebno ruralna područja, u kojima je stanovništvo neposredno povezano sa prirodnim resursima kao što su voda i zemljište, direktno su pogođena ovakvom javnom politikom na nivou države. Žene se tako angažuju kroz nekonvencionalne oblike participacije oko tema koje su od opšteg interesa za populaciju, s tim da se ovi često na specifičan i teži način obrušavaju na žene u njihovim različitim ulogama te one na specifičan način artikulišu ta opšta pitanja. Navedeni primeri iz BiH pokazuju da se i u zemljama nekonsolidovane demokratije proširuju polja nekonvencionalne participacije žena, ali je reč o terenu koji treba još preciznije istražiti. Posebno pažnju su privukli oblici protesta žena u nekonsolidovanim zemljama u kojima su one koristile svoje telo kao alat. Takvi su npr. protesti u Ukrajini grupe *Femen*, poznatiji kao revolucija u toplesima, koja se često posmatra kao oblik političkog egzibicionizma. S druge strane, kroz ovakve forme aktivistkinje *Femena* izražavaju političku parodiju, koriste ulični aktivizam u kombinaciji sa socijalnim kapitalom koji se stiče u kontekstu novih medija (Zychowicz, 2011: 217).

S obzirom na to da su nekonvencionalni oblici participacije često povezani sa delovanjem u društvenim pokretima, istraživanja su se bavila i uticajem ovih oblika učešća na konvencionalne oblike političke participacije. Ukazano je

na to da postoje razlike prema polu o uticaju ovog učešća u aktivnostima pokreta, posebno kod mlade populacije, na političku participaciju u srednjoj životnoj dobi. Istraživanja u SAD su potvrdila da je učešće u ženskom pokretu šezdesetih godina doprinelo procenama koje se tiču ličnog političkog učešća, bez obzira na rasnu pripadnost. Kada je reč o studentskom pokretu i učešću u studentskim demonstracijama, njihov učinak se smatra manjim upravo zbog činjenice da su muški lideri pokreta žene često smeštali u tradicionalne rodne uloge, npr. rad oko tehničke i druge ispomoći (Cole, Stewart, 1996: 131). No, percepcije o važnosti učešća i u studentskom pokretu, a ne samo u ženskom, na političku participaciju u zreloj životnoj dobi su izražene kod Afro-Amerikanki, dok kod belkinja nije zabeležen njihov uticaj (Cole, Stewart, 1996: 135). U Bosni i Hercegovini, civilno društvo je svakako sfera u kojoj su se žene izborile za svoje učešće u javnom životu, preko koje pokušavaju da utiču na institucionalne procese, ali i da postignu lično ispunjenje imajući u vidu da aktivistkinje iz ženskih organizacija ističu da u civilnom društvu žene imaju više slobode nego u formalnoj politici (Popov-Momčinović, 2013: 170).

Dalje, žene su znatno više uključene u neke forme nekonvencionalne participacije kao što je bojkot proizvoda, počev od perioda kada ovakvi oblici pokušaja uticaja na političke odluke dobijaju zamah pa do danas. U SAD su npr. domaćice 1917. preduzele brojne aktivnosti bojkota proizvoda usled velikih povećanja cena hrane, organizujući proteste na koje su vodile i svoju decu, kontaktirajući političke zvaničnike, trgovce i građanstvo, što je na koncu rezultiralo uspehom (Frank, 1985: 106, 109, 112). Recentna istraživanja pokazuju da je bojkot proizvoda kao oblik političke participacije u porastu (Stolle et al., 2005: 247-248), a studije u skandinavskim zemljama ukazuju na specifičnu orodnjenost ovog oblika participacije, koji se definiše kao *women friendly*, jer žene znatno više od muškaraca smatraju ovake oblike političkog učešća efektivnom metodom (Stolle et al., 2005: 252). Ove i druge analize nam ukazuju na to da se žene češće okreću onim oblicima političke participacije koje mogu da povežu sa svojom svakodnevicom (Hooghe, Stole, 2004: 6).

S druge strane, ne treba praviti prevelike ograde između konvencionalne i nekonvencionalne političke participacije. U jednom istraživanju je utvrđeno da npr. veće prisustvo žena u parlamentima, odnosno njihova veća reprezentacija, koja proizlazi iz konvencionalne participacije, doprinosi tome da žene u većoj meri učestvuju u nekim oblicima nekonvencionalne političke participacije, kao što je iniciranje i potpisivanje peticija (Marc, Schädel, 2012: 113). Takođe, u pomenutom i kontinuiranom protestu u Krušnici,

aktivistkinje su se angažovale i oko izbora za savjet mjesne zajednice i u kampanji od vrata do vrata informisale stanovništvo o događajima vezanim za izgradnju mini hidroelektrane (Midžić, 2020: 73).

Ono na šta se posebno skreće pažnja je sve veće preovladavanje političkog konzumerizma koji se ne posmatra samo kao jedan od oblika nekonvencionalne političke participacije, kao što je već pomenuti politički bojkot proizvoda. Sveopšta medijatzacija politike, posebno usled pojave novih medija i društvenih mreža, pomeranja granica između javnog i privatnog, redefinicije rodnihi uloga i tzv. kriza maskuliniteta, pomera težište političkog na identitarna pitanja u smislu očekivanja i načina komunikacije sa javnošću od strane političkih lidera i liderica (Yates, 2015). Politika sve više postaje još jedan proizvod za svakodnevnu konzumaciju u okvirima opšte kulture narcizma i (neo)liberalne opsesije ličnim blagostanjem (Yates, 2015: 92, 96). Politika se sve više troši kao svaki drugi proizvod ili brend, a opsesija vlastitim imidžom (kultura selfija) se može videti u ponašanju i političara i opšte populacije. Političari na Zapadu koriste strategiju flertovanja i udvaranja pred kamerama kako bi ih predstavili kao da su na strani žena i njihovih prava (Yates, 2015: 37). Pri tome se koriste različite predstavljauke strategije žena čiji se glas teži osvojiti. Tako je npr. na osnovu saveta od stručnjaka za marketing imenovan strateški okvir pod nazivom *Soccer Mom*, koji predstavlja preopterećenu, zaposlenu majku sa srednjim primanjima koja vozi svoju decu na fudbalsku utakmicu i u školu i na koji su se referirali predsednički kandidati Bil Klinton i Bob Dol (Campbell, 2016: 590). Pitanja majčinstva i očinstva se na različite načine medijatzuju, posebno od strane političara, s ciljem dobijanja podrške za politike štednje i rezove u budžetima (Yates, 2015: 97).

Nasuprot ovakvom svojevrsnom sužavanju političkog učešća, kroz i uz pomoć novih medija, mnoge žene iz manjinskihi kultura i grupa kroz šarolike oblike participacije proširuju polje političkog, povezujući ga sa svojom svakodnevnicom i borbama za preživljavanje (Blackwell, 2009: 40). U nerazvijenim zemljama žene iz manjinskihi zajednica i ruralnih područja se kroz male proizvodne inicijative, ruralne organizacije, teologiju oslobođenja, diskusije i forume i kroz konstrukciju vlastite istorije bore za politički subjektivitet (Blackwell, 2009: 48-49). Ovo ukazuje na šarolikost političke participacije žena koja donosi novi kvalitet i nove načine suprotstavljanja vlastitoj podređenosti koju tzv. konvencionalni oblici participacije zapravo potvrđuju.

Zaključak

U ovom radu je ukazano na različite dimenzije, odnosno oblike i stepene političke participacije žena u različitim periodima i društveno-političkim kontekstima, s fokusom na konvencionalne i nekonvencionalne oblike, a korišteni su i dostupni podaci iz Bosne i Hercegovine. U istraživanjima se sukcesivno ukazuje na gotovo podjednak izlazak žena i muškaraca na izbore (uz određene varijacije), što se smatra najjednostavnijim i najelementarnijim oblikom političkog učešća. No, u aktivnostima koje su vezane za izbore, a iziskuju veće resurse, beleži se niža participacija žena, koja je posebno uslovljena stepenom obrazovanja, zaposlenjem, bračnim i porodičnim statusom i drugim faktorima. Pri tome, u zemljama koje karakteriše slabost institucija i prisustvo nasilja u političkoj sferi, i najjednostavniji oblici participacije kao što je izlazak na izbore bivaju otežani, posebno kada je reč o ženama. Mobilizacija žena za izlazak na izbore se često koristi u manipulativne svrhe u zemljama nekonsolidovane demokratije, a u kontekstu novih medija i porasta političkog konzumerizma ovakvi trendovi su prisutni i u konsolidovanim demokratijama. Žene se generalno okreću i različitim oblicima nekonvencionalne participacije, posebno onima koje mogu da povežu sa svojom svakodnevnicom i više od muškaraca učestvuju u nekim njenim oblicima kao što su potpisivanje peticija i bojkot proizvoda iz političkih razloga. Pri tome je neophodno proširivati i sam koncept političke participacije, imajući u vidu specifične oblike podređenosti, ali i otpora žena iz manjinskih kultura.

Akadska istraživanja bi u saradnji sa zainteresovanim stranama trebala da doprinesu ne samo većoj političkoj participaciji žena već i njihovoj efektivnoj reprezentaciji u institucijama koja ni danas nije na zadovoljavajućem nivou ni na deskriptivnom, a još manje na supstancijalnom nivou. Takođe, u istraživanjima najviše dominira deskriptivna, u nekim slučajevima simbolička, dok je supstancijalna reprezentacija dosta manje zastupljena (Abels et al., 2018: 29). U Bosni i Hercegovini u potpunosti dominira deskriptivni pristup kada je reč o reprezentaciji žena, a generalna istraživanja političke participacije žena su sporadična. Posebno je zapostavljen lokalni nivo vlasti kao prostor za političku participaciju i reprezentaciju žena u Bosni i Hercegovini, dok istraživanja u drugim kontekstima ukazuju na to da izabrane žene u politici na lokalnu donose novi kvalitet i usmeravaju svoje delovanje u smeru socijalne i zdravstvene zaštite, obrazovanja, unapređenja kvaliteta živote i problema koji se tiču marginalnih grupa. Rodna neravnopravnost u politici je karakteristika koju, doduše, na različite načine dele sve zemlje u svetu i

žene uprkos tome iznalaze različite resurse za političku participaciju i vlastiti politički angažman, posebno kada je reč o lokalnom nivou vlasti.

Conclusion

In this paper, different dimensions, forms and degrees of political participation of women in different periods and socio-political contexts, with a focus on conventional and non-conventional forms have been analyzed, and available data from Bosnia-Herzegovina have been used as well. Various researches successively pointed out the almost equal turnout of women and men in elections (with certain variations), which is considered the simplest and most elementary form of political participation. However, in activities that are related to the elections and require greater resources, there is a lower participation of women, which is particularly conditioned by the level of education, employment, marital and family status and other factors. At the same time, in countries characterized by the weak institutions and the presence of violence in the political sphere, even the simplest forms of participation, such as going to the polls, become difficult, especially when it comes to women. The mobilization of women to vote is often used for manipulative purposes in countries where democracy is unconsolidated. In the context of new media and the rise of political consumerism, such trends are also present in consolidated democracies. Women generally turn to different forms of non-conventional participation, especially those that they can relate to their everyday life and participate more than men in some of its forms, such as signing petitions and boycotting products for political reasons. At the same time, it is necessary to expand the very concept of political participation, bearing in mind the specific forms of subordination and resistance of women from minority groups and cultures. Academic research, in cooperation with interested parties, should contribute not only to greater political participation of women, but also to their effective representation in institutions, which up today is not at a satisfactory level, nor at a descriptive level, and even less at a substantive level. Whereas descriptive representation of women, and in some cases symbolic one, prevail in the research, the substantive representation is much less represented (Abels et al., 2018: 29). In Bosnia-Herzegovina, the descriptive approach completely dominates when it comes to the research of the representation of women, and in general, research on women's political participation is sporadic. In particular, the local level of government has been neglected as a space for political participation and representation of women in Bosnia-Herzegovina, while research in other contexts indicates that elected women in local politics bring new quality and direct their actions in the

direction of social and health care, education, improvement of quality of life, and addressing problems concerning marginal groups. Gender inequality in politics is a characteristic that, although in different ways and at different levels, is shared by all countries in the world. Conversely, women find different resources for political participation and their own political engagement, especially when it comes to the local level of government.

Literatura

- Abels, Gabriele; Ahrens, Petra; Blome, Agnes (2018) Geschlechtergerechte Rapresentation in Historischer und Internationaler Perspektive. Der Kampf der Frauenbewegung um das Wahlrecht in Deutschland. Aus Politik und Zeitgeschichte, 68(42): 28-36.
- Ahmad, Akhlaq; Mahmood, Qaisar Khalid; Saud, Muhammad; Mas'udah, Siti (2019) Women in Democracy: The political participation of women. Masyarakat, Kebudayaan dan Politik 32(2), 114-122.
- Albanesi, Cinzia; Zani, Bruna; Cicognani, Elvira (2012) Youth Civic and Political Participation Through the Lens of Gender: The Italian Case. Human Affairs 22(3), 360-374.
- Almond, Gabriel A.; Verba, Sidney (2000) Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja. Zagreb: Politička kultura.
- Andersen, Kristi (1975) Working Women and Political Participation. American Journal of Political Science 19(3), 439-453.
- Arnautović, Marija (2013) Bebolucija konačno probudila građane BiH. Radio Slobodna Evropa, 15. 6. 2013. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bebolucija-konacno-probudila-gradjane-bih/25018094.html>, pristupljeno 2. 10. 2021.
- Babović, Marija; Vuković, Olivera; Petrović, Irena (2012) Rodna ravnopravnost u Republici Srpskoj. Istraživanje javnog mnjenja. Banja Luka: Vlada Republike Srpske, Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost spolova Republike Srpske.
- Beer, Caroline (2009) Democracy and Gender Equality. Studies in Comparative International Development 44, 212-227.
- Begum, Sabina (2015) Political Participation of Women: Some Issues and Challenges. International Journal of Applied Research 1(11), 480-486.
- Berry, Marie E. (2017) Barriers to Women's Progress after Atrocity: Evidence from Rwanda and Bosnia-Herzegovina. Gender and Society 31(6), 830-853.

- Blackwell, Maylei (2009) *Zones of Autonomy: Gendered Cultural Citizenship and Indigenous Women's Organizing in Mexico*. In Caldwell, Kia Lilly; Coll, Kathleen; Fisher, Tracy; Ramirez, Renya K.; Siu, Lok (eds) *Gendered Citizenships. Transnational Perspectives on Knowledge Production Political Activism, and Culture*. New York: Palgrave Macmillan, 39-54.
- Blaydes, Lisa; El Tarouty, Safinaz (2009) *Women's Electoral Participation in Egypt: The Implications of Gender for Voter Recruitment and Mobilization*. *Middle East Journal* 63(3), 364-380.
- Bliznakovski, Jovan; Gjuzelov, Borjan; Popovikj, Misha (2017) *The Informal Life of Political Parties in the Western Balkan Societies*. Skopje: Institute for Democracy "Societas Civilis" Skopje (IDSCS).
- Bouka, Yolande; Berry, Marie E.; Kamuru, Marilyn Muthoni (2019) *Women's political inclusion in Kenya's devolved political system*. *Journal of Eastern African Studies* 4(3), 313-333.
- Bühlmann, Marc; Schädel, Lisa (2012) *Representation matters: The impact of descriptive women's representation on the political involvement of women*. *Representation* 48(1), 101-114.
- Burrell, Barbara (2004) *Women and Political Participation. A Reference Handbook*. Santa Barbara – Denver – Oxford: ABC-CLIO.
- Burns, Nancy; Schlozman, Kay Lehman; Verba, Sidney (2001) *The Private Roots of Public Action. Gender, Equality and Political Participation*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Campbell, Rosie (2016) *Representing Women Voters: The Role Of the Gender Gap and the Response Political Parties*. *Party Politics* 22(5), 587-597.
- Cassese, Erin C.; Holman, Mirya R. (2016) *Religious Beliefs, Gender Consciousness, and Women's Political Participation*. *Sex Roles* 75(9-10), 514-527.
- Choi, Nankyung (2019) *Women's political pathways in Southeast Asia*. *International Feminist Journal of Politics* 21(2), 224-248.
- Coffé, Hilde; Bolzendahl, Catherine (2010) *Same Game, Different Rules? Gender Differences in Political Participation*. *Sex Role* 62, 318-333.
- Cole, Elisabeth R.; Stewart, Abigail J. (1996) *Meanings of Political Participation Among Black and White Women: Political Identity and Social Responsibility*. *Journal of Personality and Social Psychology* 71(1), 130-140.
- Dal, Robert (1997) *Poliarhija: Participacija i opozicija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Dauti, Marsela; Gjermeni, Eglantina (2015) *Mapping Women's Representation in the Local Councils of Albania*. In Hassenstab, Christine M.; Ramet, Sabrina P. (eds) *Gender (In)equality and Gender Politics in Southeastern Europe. A Question of Justice*. London – New York: Palgrave Macmillan, 213-228.
- Deth, Jan W. van (2014) *A Conceptual Map of Political Participation*. *Acta Politica* 49(3), 349-367.

- Dingler, Sarah C.; Kroeber, Corinna; Fortin-Rittberger, Jessica (2019) Do parliaments underrepresent women's policy preferences? Exploring gender equality in policy congruence in 21 European democracies. *Journal of European Public Policy* 26(2), 302-321.
- Duhaček, Daša; Branković, Biljana; Miražić, Milica (2019) Women's Rights in Western Balkans. European Parliament, Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs. Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608852/IPOL_STU\(2019\)608852_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608852/IPOL_STU(2019)608852_EN.pdf), pristupljeno 2. 10. 2021.
- Eerdewijk, Anouka van; Davids, Tine (2013) Escaping the Mythical Beast: Gender Mainstreaming Reconceptualized. *Journal of International Development* 26(3), 303-316.
- Erzeel, Silvia; Celis, Karen (2016) Political parties, ideology and the substantive representation of women. *Party Politics* 22(5), 576-586.
- Frank, Dana (1985) Housewives, Socialists, and the Politics of Food: The 1917 New York Cost-of-Living Protest. *Feminist Studies* 11(2), 101-114.
- Fuchs, Gesine (2018) Wählen Frauen anders als Männer? *Aus Politik und Zeitgeschichte* 68(42), 37-44.
- Funk, Kendall D.; Phillips, Andrew Q. (2019) Representative Budgeting: Women Mayors and the Composition of Spending in Local Governments. *Political Research Quarterly* 71(1), 19-33.
- Hantington, Samuel P. (2003) Treći talas. Beograd: Stubovi kulture.
- Herrero-Gutiérrez, Francisco-Javier; Simelio, Núria; Carrascosa Puertas, Lara (2021) Women Mayors in Spain: An Analysis of Gender Differences in the Management and Quality of Information on Municipal Websites. *Social Sciences*, 10(4), 1-13.
- Hogg, Carey Leigh (2009) Women's Political Representation in Post-Conflict Rwanda: A Politics of Inclusion or Exclusion? *Journal of International Women's Studies* 11(3), 34-55.
- Hooghe, Marc; Stoole, Dietlind (2004) Good Girls go to the Polling Booth, Bad Boys go Everywhere: Gender Differences in Anticipated Political Participation among American Fourteen-Year-Olds. *Women and Politics* 26(3-4), 1-23.
- Hughes, Melanie M.; Paxton, Pamela (2019) The Political Representation of Women over Time. In Franceschet, Susan; Krook, Mona Lena; Tan, Netina (eds) *The Palgrave Handbook of Women's Political Rights*. London: Palgrave Macmillan, 33-55.
- Inglehart, Ronald, Norris, Pippa (2000) The Developmental Theory of the Gender Gap: Women's and Men's Voting Behavior in Global Perspective. *International Political Science Review* 21(4), 441-463.
- Izmirlić, Amina (2020) Ko u BiH ima najduži načelnički/gradonačelnički staž?

- Istinomjer, 18. 9. 2020. Dostupno na: <https://istinomjer.ba/ko-u-bih-ima-najduzi-nacelnicki-gradonacelnicki-staz/>, pristupljeno 15. 9. 2021.
- Jakešević, Ružica; Luša, Đana (2021) Breaking the Glass Ceiling: The Role of the UN and the EU in Promoting Women in Politics. *Croatian Political Science Review* 58(2), 33-63.
- Kadribašić, Adnan; Chiarenza, Barbara; Čehajić-Čampara, Maida; Ramić-Mesihović, Lejla (2020) Polazna studija o barijerama političkom učešću žena u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: UNDP.
- Kaim, Marcin (2021) Rethinking Modes of Political Participation. The Conventional, Unconventional and Alternative. *Democratic Theory* 8(1), 50-70.
- Karapetrović, Milena (2019) Istorija borbe za prava žena i rodnu ravnopravnost. U Gavrić, Saša; Ždralović, Amila (ur.) *Rodna ravnopravnost: Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar – Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, 15-37.
- Kasomo, Daniel (2012) Factors affecting women participation in electoral politics in Africa. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences* 2(3), 57-63.
- Kassa, Shimelis (2015) Challenges and Opportunities of Women Political Participation in Ethiopia. *Journal of Global Economics* 3(4), 1-7.
- Kivoi, Douglas L. (2014) Factors impeding political participation and representation of women in Kenya. *Humanities and Social Sciences* 2(6), 173-181.
- Knelghat-Doost, Hamoon; Sibly, Suzyrman (2020) The Impact of Patriarchy on Women's Political Participation. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 10(3), 396-409.
- Kumar, Pankaj (2017) Participation of Women in Politics. Worldwide Experience. *Journal Of Humanities And Social Science* 22(12), 77-88.
- Midžić, Alma (2020) Kruščica in the aftermath of violence. *Perspectives (Women in Western Balkans: Rights and Fights)* 8, 70-76.
- Miftari, Edita; Durkalić, Masha; Barreiro Mariño, Mariña (2021) Profil rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: UN Women.
- Mihaljević, Damirka (2019) Politička participacija žena u Bosni i Hercegovini. *Treća* 11(1), 42-54.
- Milazzo, Annamaria; Goldstein, Markus (2019) Governance and Women's Economic and Political Participation: Power Inequalities, Formal Constraints and Norms. *The World Bank Research Observers* 33, 34-64.
- Ndlovu, Sibonokuhle; Mutale, Sani Boniface (2013) Emerging Trends in Women's Participation in Politics in Africa. *American International Journal of Contemporary Research* 3(11), 72-79.
- Pajak-Patkowska, Beata; Kuswik, Justyna; Miluska, Jolanta (2018) Unconventional

- Political Activity of Women and Men: the Psycho-Social Determinants. *Annals of the University of Bucharest / Political science series* 20(2), 77-103.
- Paxton, Pamela; Kunovich, Sheri; Hughes, Melanie M. (2007) Gender in Politics. *Annual Review of Sociology* 33, 263-284.
- Pitkin, Hanna F. (1972) *The Concept of Representation*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Popov-Momčinović, Zlatiborka (2013) *Ženski pokret u Bosni i Hercegovini. Artikulacija jedne kontrakture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar – CEIR – Fondacija CURE.
- Popov-Momčinović, Zlatiborka (2019) Rodna ravnopravnost i politički i javni život. U Gavrić, Saša; Ždralović, Amila (ur.) *Rodna ravnopravnost: Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar – Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, 155-170.
- Popov-Momčinović, Zlatiborka (2020) Here to stay – political participation of women in Western Balkans. *Perspectives (Women in Western Balkans: Rights and Figths)* 8, 51-55.
- Puhalo, Srđan; Popov-Momčinović, Zlatiborka (2015) Politička apstinencija žena u Bosni i Hercegovini. *Politička misao* 52(2), 109-128.
- Radičević, Ana (2020) Violence against women in politics. *Perspectives (Women in Western Balkans: Rights and Figths)* 8, 56-59.
- Rashkova, Ekaterina R.; Zankina, Emilia (2017) Women's Representation in Politics in South Eastern Europe. Quotas and the Importance of Party Differences. *Teorija in praksa* 54(2), 376-393.
- Savaş-Yavuzçehre, Pinar; Ciğeroğlu Öztepe, Mısra (2016) The Representation of Women in Turkish Local Governments. *European Journal of Interdisciplinary Studies* 2(2), 210-219.
- Smith, Adrienne R.; Reingold, Beth; Owens, Michael Leo (2012) The Political Determinants of Women's Descriptive Representation in Cities. *Political Research Quarterly* 65(2), 315-329.
- Stolle, Dietlind; Hooghe, Marc; Micheletti, Michele (2005) Politics in the Supermarket: Political Consumerism as a Form of Political Participation. *International Political Science Review* 26(3), 245-269.
- Sultan, Maheen (2018) Women's Representation and Participation in Local Government in Bangladesh: New Openings and Remaining Barriers. In Ahmed, Nizam (ed.) *Women in Governing Institutions in South Asia. Parliament, Civil Service and Local Government*. Cham: Palgrave Macmillan, 245-265.
- Tadić, Stana; Anđelković, Violeta; Vrbaški, Sofija (2018) Women's Rights in Western Balkans: Women in Politics, Gender Based Violence and Security for Women

- Human Rights Defenders in Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Macedonia, Montenegro and Serbia 2018. Kvinna till Kvinna Foundation. Dostupno na: <https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2018/11/WRWB2018.pdf>, pristupljeno 10. 10. 2021.
- UNECE (n. d.) Proportion of seats held by women in local governments. Dostupno na: <https://w3.unece.org/SDG/en/Indicator?id=141>, pristupljeno 10. 10. 2021.
- United Nations (n. d.) Gender Equality Observatory for Latin America and Caribbean. Dostupno na: <https://oig.cepal.org/en/indicators/elected-mayors-who-are-female>, pristupljeno 10. 10. 2021.
- Welch, Susan (1977) Women as Political Animals? A Test of Some Explanations for Male-Female Political Participation Differences. *American Journal of Political Science* 21(4), 711-730.
- Yates, Candida (2015) *The Play of Political Culture, Emotion and Identity*. London – New York: Palgrave Macmillan.
- Zwingel, Susanne (2016) *Translating International Women’s Rights: The CEDAW Convention in Context*. New York: Palgrave Macmillan.
- Zychowicz, Jessica (2011) Two Bad Words: FEMEN & Feminism in Independent Ukraine. *Anthropology of East Europe Review* 29(2), 215-227.
- Ždralović, Amila (2020) Feminizmi i problem političke subjektivizacije. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* 63, 257-278.